

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „COMUNICARE ȘI CULTURĂ”**

Traducerea – pod între limbi și culturi

TEZĂ DE DOCTORAT

REZUMAT

Conducător de doctorat:

Prof. univ. dr. Veress Carol

Doctorand:

Zsók Izabella

2012

Cuprins

Introducerea

- Obiectivele tezei
- Structura tezei
- Actualitatea cercetării

1. Traducerea ca temă de cercetare

- 1.1. Teoria și practica traducerii
- 1.2. Baza științifică ale traducerii
- 1.3. Conceptul de traducere
- 1.4. Traducere și tălmăcire
- 1.5. Sarcina traducătorului
- 1.6. Paradoxurile traducerii
 - 1.6.1. *Traductibilitate/intraductibilitate*
 - 1.6.2. *Echivalență*

2. Traducerea ca proces lingvistic

- 2.1. Diversitatea limbilor
- 2.2 Limba-sursă și limba-țintă
- 2.3. Modele de traducere
- 2.4. Traducere și intertextualitate

3. Hermeneutica traducerii

- 3.1. Conceptul de hermeneutică
- 3.2. Rostire, interpretare, traducere
- 3.3. Experiența traducerii ca experiență hermeneutică
- 3.4. Traducere și aplicare
- 3.5. Limba ca mediul traducerii
- 3.6. „Deconstrucția” traducerii – cu dialog hermeneutic

4. Conceptul de cultură

- 4.1. Sensurile conceptului de cultură
- 4.2. Conceptul de cultură în științele contemporane
 - 4.2.1. *Concepția axiologică asupra culturii*
 - 4.2.2. *Concepția antropologică asupra culturii*
 - 4.2.3. *Concepția semiologică asupra culturii*
 - 4.2.4. *Cultura ca text*
 - 4.2.5. *Cultura ca spațiu de comunicare*
- 4.3. Interpretarea hermeneutică a culturii

5. Comunicarea interculturală

- 5.1. Diversitatea culturală
 - 5.1.1. *Elementele culturii*
 - 5.1.2. *Modele de cultură*
- 5.2. Multiculturalitatea

- 5.3. Interculturalitatea
- 5.4. Conceptul de comunicare
- 5.5. Comunicarea interculturală

6. Natura și posibilitățile traducerii culturale

- 6.1. Conceptul de traducere culturală
- 6.2. Puncte de întâlnire interculturale
 - 6.2.1. *Limba*
 - 6.2.2. *Textul*
 - 6.2.3. *Tradiția*
- 6.3. Posibilitățile traducerii culturale

7. Cele două abordări ale traducerii culturale

- 7.1. Traducerea culturală ca proces de comunicare
 - 7.1.1. *Diferențele culturale*
 - 7.1.2. *Șocul cultural*
 - 7.1.3. *Dezvoltarea competențelor interculturale*
- 7.2. Traducerea culturală ca proces hermeneutic

8. Jocul traducerii

- 8.1. Întâlnirile dintre cultura germană și cultura maghiară
- 8.2. Creația literară lui Hermann Hesse – o abordare subiectivă
- 8.3. Procesul citirii ca începutul traducerii
- 8.4. Experiența traducerii culturale
 - 8.4.1. *Aventurile trăirilor*
 - 8.4.2. *Fuziunea orizonturilor*
 - 8.4.3. *Jocul înțelegerii și al înțelegerii de sine*
 - 8.4.4. *Experiența Celuilalt, al străinului*
 - 8.4.5. *Limba ca mediul întâlnirii*
- 8.5. Rezumarea experiențelor de traducere culturală

9. Concluzii

Bibliografie

Cuvinte-cheie

traducere, cultură, hermeneutică, experiență, înțelegere, analiză, aplicare, traducere culturală, comunicare, comunicare interculturală, dialog, limbă, text, tradiție, Hermann Hesse: Siddharta, joc

Rezumat

Titlul tezei mele de doctorat – *Traducerea – pod între limbi și culturi* – indică principalele direcții de cercetare. Multitudinea și diversitatea limbilor, în sensul tradițional al mitului Babel poate fi văzută ca pedeapsa lui Dumnezeu prin care s-a desființat unitatea limbajului uman. Cu toate acestea, dacă trecem dincolo de noțiunea de pedeapsă, diversitatea limbilor reprezintă o oportunitate pentru conștientizarea unei alte persoane, alte experiențe, cunoașterea și acceptarea alterității sale. Diversitatea lingvistică ne trimite la problema *culturii și traducerii*, apoi la problematica filosofică, hermeneutică și comunicațională a *traducerii culturale*, ca concepte fundamentale ale cercetării efectuate de mine.

Traducerea și cultura sunt unii dintre termenii cei mai populari și probabil cei mai frecvent utilizați în zilele noastre. Traducerea a fost privită în mod tradițional pe baza presupunerii echivalenței între limbi, în consecință, obiectul central al investigațiilor s-a folosit de tehnici și instrumente prin care echivalența semantică poate fi produsă între două texte compuse în diferite limbi. Cu toate acestea, abordarea modernă a traducerii este inseparabilă de problematizarea conceptului de cultură. *Am emis ipoteza* conform căreia dacă fiecare limbă poartă o concepție specifică asupra lumii, atunci dacă doresc să înțeleg ideile unei alte persoane vorbind o altă limbă, trebuie să-i cunosc nu numai limba ci și concepția lui despre lume, cultura sa. Tocmai cultura este prin care comunitățile umane formate în medii istorice și geografice distincte se diferă între ele. Prin acest mod de abordare devine vizibilă relația strânsă, organică dintre traducere și cultură, și poate fi considerată de fapt traducerea ca alter ego-ul culturii, forma cea mai semnificativă a interculturalității.

Tema propriu zisă a tezei mele – problema *traducerii culturale* – provine din îmbinarea problematicii filosofice a traducerii și a culturii în procesul comunicării culturilor. Pe parcursul cercetărilor mele am căutat răspunsuri la întrebările: *Cum se realizează traducerea culturilor? Cum e prezentă o anumită cultură în producerea și determinarea proceselor unei alte culturi, și invers?*

Obiectivele principale pe care am urmărit în cursul cercetării sunt următoarele: clarificarea câmpurilor semantice ale conceptelor centrale; prezentarea diferitelor modalități de abordare și interpretare ale *traducerii* (ținând cont mereu de faptul că interpretarea e de fapt un act al traducerii); expunerea conceptului hermeneutic de traducere punând în evidență perspectiva deschisă de hermeneutica filosofică; schițarea diversității de sensuri a termenului *cultură*, din perspective diferite, deschise de științele contemporane; conceperea comunicării

interculturale ca mediu al traducerii culturale; întemeierea teoretică și metodologică a celor două modalități fundamentale ale traducerii culturale: ca proces de comunicare și ca proces hermeneutic; prezentarea posibilităților aplicative ale traducerii culturale ca proces hermeneutic – *jocul traducerii* – pe baza analizei și interpretării traducerii în limba maghiară a romanului intitulat „Siddharta” de scriitorul german Hermann Hesse.

În cercetarea și problematizarea traducerii culturale pun un accent deosebit pe posibilitățile teoretice și metodologice oferite de *hermeneutica filosofică*. Cea mai eficientă modalitate a cunoașterii și înțelegerii de sine și a lumii înconjurătoare o consider atitudinea interpretativă-comprehensivă propagată de către hermeneutica filosofică. Prin experiența hermeneutică se conștientizează faptul că întâlnirea cu străinul și cu alteritatea reprezintă drumul cel mai sigur către autocunoaștere și autorealizare. Conform concepției mele comunicarea umană poate fi concepută și înțeleasă din perspectivă hermeneutică ca proces de traducere. În timpul oricărui dialog partenerii își traduc reciproc gândurile, ideile pe limbajul celuilalt. Ne putem baza pe acest *model hermeneutic universal* când încercăm să concepem și să înțelegem traducerea ca modalitate de întâlnire și cale de comunicare între diferite culturi.

Primul capitol al tezei are ca subiect *traducerea ca temă de cercetare*. Aici prezint pe scurt cercetările și teoriile mai importante legate de problematica traducerii de la antichitate până în prezent. De atunci de când există practica traducerii s-au format și o serie de opinii, concepții referitoare la bazele teoretice și metodologice ale traducerii, modalitățile practice de exercitare ale traducerii, și sarcinile traducătorului. Aceste opinii și concepții s-au schimbat de la o epocă la alta, și totdeauna au reflectat poziția caracteristică pentru epoca respectivă față de practica traducerii și sarcina traducătorului. Cu toate acestea, problemele specifice legate de traducere s-au reprodus în practica zilnică a acesteia, și niciodată nu s-au dat soluții definitive. Contribuțiile teoretice s-au organizat într-o știință al traducerii recent, abia în a doua jumătate al secolului al XX-lea.

În acest capitol prezint și *paradoxurile fundamentale* ale traducerii: posibilitatea/imposibilitatea traducerii, problemele de echivalență, făcând referiri și la sarcinile traducătorului. Traducerea înseamnă transferul unui text din limba-sursa într-o altă limbă, limba-țintă, făcând efort prin acest proces de transformare la redarea sensului original. Se poate distinge între două forme fundamentale ale traducerii: forma orală și cea scrisă. Traducerea orală, adică tălmăcirea se leagă de un eveniment ocazional, se prouce într-o anumită situație specifică, rezultatele sale sunt efemere. În schimb, traducerea scrisă este întotdeauna legat- de texte scrise destinate păstrării și transmiterii conținutului, și astfel prin

această formă de traducere devin vizibile dilemele fundamentale ale traducerii: traductibilitatea/intraductibilitatea și problema echivalenței. La nivelul „teoretic” al științei se arată ca imposibilă încetarea tensiunilor și contrastului dintre tendințele contradictorii; totuși traducătorul în procesul de traducere încearcă să le găsească mereu soluțiile optime posibile fără să fie oprit din cauza dificultăților teoretice.

În cel de al doilea capitol accentul se pune pe traducerea ca *proces lingvistic*. Traducerea poate exista pentru că oamenii vorbesc limbi diferite. Fiecare limbă este purtătoarea unei concepții specifice despre lume, deci structurează în mod diferit realitatea. Traducerea poate fi concepută ca o capacitate îndreptată spre transpunerea unui text din limba-sursă în limba-țintă. Traducătorul are de-a face cu texte, nu doar cu cuvinte, în timpul traducerii el generează texte, și nu numai cuvinte, și se străduiește ca sensul textului-sursă să fie păstrat și redat și în textul-țintă. Traducătorul pe parcursul traducerii unui text are de a face cu operații complexe, atât în interiorul textului cât și în sfera relațiilor între texte. În acest capitol prezint mai multe modele lingvistice ale traducerii, și susțin ipoteza conform căreia traducerea poate fi concepută ca o modalitate de realizare a *intertextualității* deoarece fiecare act de traducere produce un mediu intertextual în jurul textului (operei) supus traducerii.

Al treilea capitol se ocupă de *concepția hermeneutică asupra traducerii*. Înțelesul original al termenului „hermeneutică” se referă la traducerea însăși. Aici accentul se pune pe expunerea conceptelor de bază ale hermeneuticii filosofice – înțelegerea, interpretarea și aplicarea – în raport cu practica traducerii. Consider că experiența hermeneutică a comprehensiunii nu este orientată spre un obiect oarecare, ci mai degrabă se realizează ca o atitudine fundamentală în lume și față de lume. Traducerea în sens hermeneutic este un proces continuu de cunoaștere–realizare, o experiență hermeneutică, care înseamnă mereu experiență de alteritate. Privit în acest context hermeneutic traducerea se realizează într-adevăr ca *aplicare* și actualizare, luate în sensul hermeneutic al cuvântului. Traducerea înseamnă nu numai o totalitate de reguli și legi, ci și punerea lor în practică. Mediul experienței hermeneutice este limba, și traducerea se realizează tot într-un mediu lingual. Sub aspect hermeneutic limba este privită ca mediul în care trăim, ea însăși fiind o activitate vitală. Limba există în mod primordial numai în și prin conversație. Conversația are loc în sfera intersubiectivității, la conversația Eul participă împreună cu celălalt, această interacțiune fiind un proces reciproc de formare, creare. Interacțiunea presupune un *limbaj comun* ca condiție de realizare a dialogului. Acest limbaj comun pe de o parte se formează în procesul traducerii, pe

de altă parte reprezintă mediul traducerii. Traducerea devine astfel procesul de creare a limbajului comun în și prin care se desăvârșește unitatea hermeneutică dintre interpretare, înțelegere și aplicare. În acest proces dialogal, realizat ca interacțiune dintre limba-sursă și limba-țintă nu se modelează doar traducere, ci este mereu modelat și limbajul ca limbaj comun în și prin procesul traducerii.

În cel de al patrulea capitol sunt prezentate *modificările semantice* ale termenului de *cultură* din antichitate până în prezent. În prezent cultura a devenit obiect de cercetare pentru mai multe domenii științifice. Dintre acestea prezint mai detaliat abordările axiologice, antropologice, semiologice și hermeneutice, punând un accent deosebit asupra posibilităților de concepere a culturii ca text și câmp de comunicare.

În centrul cercetării mele este așezată viziunea *hermeneuticii filosofice* asupra culturii, în orizontul căreia cultura nu apare ca un simplu obiect sau domeniu de investigație, ci devine posibilă înțelegerea esenței culturii din perspectiva proceselor ce se desfășoară în interiorul culturii și al participantului implicat în aceste procese. Astfel, hermeneutica filosofică aduce o nouă modalitate de abordare față de celelalte concepții filosofice și științifice: cultura fiind definită nu ca o trăsătură exterioară ci ca modalitatea imanentă a condiției umane. Acordul, înțelegerea și cooperarea pot reprezenta esența adevărată a culturii concepută în sensul adevărat al umanității.

Capitolul al cincilea începe cu analiza și problematizarea *diversității culturale*, subliniind faptul că culturile diferite, dincolo de particularitățile distinctive, ca culturi, pot fi considerate echivalente. Pot fi identificate anumite *universalii culturale* care se găsesc în fiecare cultură. Experiențele legate de diversitatea culturilor duc la conceptele de *multiculturalitate* și *interculturalitate*. Datorită coexistenței culturilor, interacțiunile culturale devin tot mai intensive. Mediul acestor interacțiuni între culturile diferite îl constituie comunicarea; interculturalitatea propriu zisă se formează în mediul comunicării interculturale. În privința experiențelor de *comunicare interculturală*, hermeneutica filosofică pleacă de la ideea că ființa umană în esența sa se realizează și se manifestă ca ființă comunicativă. Posibilitatea comunicării interculturale se susține prin aceea exigență hermeneutică conform căreia recunoașterea existenței altor limbi și culturi este condiția sine qua non al înțelegerii lumii care se dezvăluie ca una și aceeași în culturile diferite. Experiența comunicării interculturale se bazează pe aceea descoperire hermeneutică după care orice cunoaștere, interpretare și înțelegere se realizează ca proces dialogal dintre concepții și viziuni cu

orizonturi particulare diferite, deci în consecință toate acestea sunt dependente de paradigme culturale și totodată prin acest proces dialogal devine posibilă și întâlnirea adevărată a culturilor.

În capitolul al șaselea analizez conținutul semantic al termenului de *traducere culturală* și conturez posibilitățile de realizare ale acesteia, identificând punctele de întâlnire necesare în traducerea culturilor. Dreptul de autor al conceptului de traducere culturală aparține lui Homi Bhabha, reprezentant al cercetărilor postcoloniale.

În concepția lui Bhabha traducerea nu se reduce doar la ridicarea unui pod între entitățile culturale deja existente, ci devine o formă de *creație culturală*. Așadar, podul, traducerea este acela care creează realitățile pe care după aceea le conectează. În funcție de modul în care se poate concepe termenul de cultură, și în funcție de caracteristicile culturale accentuate într-o anumită perspectivă, se oferă mai multe soluții cu privire la modul de realizare a traducerii interculturale. În opinia mea trebuie găsite asemenea puncte de întâlniri dintre culturi, cum ar fi *limba, textul și tradiția*. Omul putea deveni om, membru al unei comunități datorită limbii, prin care a primit și a transmis cunoștințele acumulate în timp, însăși cultura. Dar limba este și mediul în care are loc înțelegerea reciprocă a partenerilor. Totul ce poate fi înțeles, devine disponibil pentru interpretare și înțelegere în limbă și prin limbă. Putem vorbi despre text ca despre elementul de bază, sau chiar alter-ego-ul culturii. Tradiția o tratez ca un concept hermeneutic fundamental, dar de asemenea și ca un termen generic în sensul că limba și textul aparțin la fel tradiției.

În capitolul al șaptelea sunt expuse cele două modalități teoretice de realizare a traducerii culturale – traducerea culturală ca *proces de comunicare*, și traducerea culturală ca *proces hermeneutic*. În viziunea *teoriei comunicării* ca obiective principale ale traducerii culturale sunt urmărite: conștientizarea diferențelor culturale, înțelegerea mai profundă a propriilor caracteristici culturale, recunoașterea particularităților și înțelegerea cauzelor diferențelor, dezvoltare a competențelor și a capacităților ale comportamentului intercultural autentic. În cazul traducerii culturale ca proces hermeneutic accentul se pune pe *orizontul filosofic* al problemei și pe *dialogul intercultural* ca modalitate adecvată de realizare. Limbajul comun se formează continuu prin conversație, aducând cu noi în comunicare experiențele cunoștințele anterioare, propriile particularități culturale raportându-ne cu înțelegere la Celălalt, la cultura străină. Are o importanță deosebită faptul că în timpul

întâlnirii celor două culturi în procesul traducerii nu este posibilă aplicarea unui punct de vedere exterior, deoarece nu putem ieși din sfera propriei culturi.

Fără deschidere, toleranță și raportare inteligentă nu poate fi realizată cunoașterea reciprocă și traducerea culturilor. Toleranța înseamnă acceptare altora, și de asemenea acceptarea faptului că există interpretări diferite însăși despre interpretare, cât și despre cultură, sau noțiunea de alteritate.

Cel de al optulea capitol, *Jocul traducerii*, cuprinde un demers aplicativ, analizând procesul practic al traducerii culturale hermeneutice prin examinarea traducerii în limba maghiară a romanului scriitorului german Hermann Hesse „Siddharta”, reprezentând o experiență de traducere deosebită realizată la punctele de întâlnire între cultura germană cu cea maghiară. Aceste întâlniri sunt multiple: ele se realizează atât între scriitorul german, Hermann Hesse și „reprezentantul” limbii și culturii maghiare, traducătorul, cât și între cititorii maghiari și romanul german.

Herman Hesse își exprimă experiențele și trăirile sale în limba germană, iar sarcina traducătorului este de a reda aceste experiențe și trăiri în contextul limbii și culturii maghiare într-o formă literară în care cititorul maghiar își recunoaște propriile experiențe și trăiri. „Jocul traducerii” devine și mai atractiv datorită faptului că Hesse, scriitorul își integrează eforturile personale și artistice de căutare a propriului drum în experiența de viață generalizată a omului occidental, apăsată de pierdere de speranță și de sens, cu impulsuri de evadare spre culturile orientale care mai oferă omului occidental speranța unor experiențe și trăiri autentice. Deci, Hesse deja *traduce* și în timpul scrierii romanului: își transpune propria experiență de lume și viață, împreună cu experiența occidentală generalizată în spiritualitatea culturii orientale, în tradiția culturală indiană, totodată prezentând aceasta între cadrele de exprimare oferite de limba și cultura germană. Pe aceste puncte de întâlnire traducerea romanului trece peste procesele lingvistice și se transformă într-o problemă filosofică, existențială și culturală. În schimb, pentru cititor traducerea începe cu procesul lecturii. De aici reiese că procesul de traducere și de citire a culturilor nu e leagat de puncte de vedere fixate, ci se realizează ca proces de mișcare continuu în care pozițiile, perspectivele se schimbă mereu, și astfel se deschid noi orizonturi de interpretare și înțelegere. Pe paginile romanului „Siddharta”, Hesse a realizat o sinteză a înțelepciunii orientale cu modalitatea de gândire europeană, occidentală, punând pe prim plan toleranța, recunoașterea, dragostea față de alții. Astfel se pune în evidență faptul că întrebările și problemele sunt aceleași pentru toată lumea, iar răspunsurile și soluțiile încercate sunt dependente de culturile respective.

În loc de *concluzii* mi-am formulat propriile mele experiențe privind cercetarea și studierea fenomenelor traducerii culturale. Sunt de părere că tema traducerii și problema filosofică a traducerii culturale nu permite tragerea unor concluzii definitive. Mai mult ca atât, din moment ce nu există un criteriu sau o experiență care ar clasifica o traducere pe baza faptului că e bună sau rea, corectă sau greșită, are sens sau e lipsită de sens. Cea mai importantă experiență pe care am conștientizat-o în timpul investigației este înțelegerea faptului că fiecare act de comunicare poate fi considerată ca traducere, astfel încât traducerea se dovedește neapărat o activitate existențială și culturală esențială. Prin faptul că din teoria și practica traducerii se deschide într-o perspectivă tot mai largă spre domenii științifice multiple și posibilitățile de cercetare tot mai complexe devine tot mai accentuată *caracterul interdisciplinar* al problematicii traducerii. Nici un act de traducere nu poate fi considerat ca realizare definitivă, completă, perfectă. Actul de traducere începe întotdeauna cu interpretarea și cu înțelegerea realizată în și prin acesta. Traducătorul își poate începe munca numai după interpretarea și înțelegerea textului care urmează să fie tradus. Intențiile actului, modalitățile de abordare aplicate influențează mult rezultatul, deci modul de întâlnire a culturilor, cât și faptul că pe parcursul traducerii se produc momente conflictuale și de criză, sau procesul traducerii rezultă consens și cooperare. Eu cred că practica de traducere culturală ca proces hermeneutic este de succes, oportun, deoarece experiența culturii noastre trăite se manifestă ca condiție umană fundamentală pentru noi tocmai prin producerea capacităților de înțelegere și însușire a altora în conformitate cu propriile lor orizonturi și perspective.

Bibliografie selectivă

- ALBERT Sándor: *Fordítás és filozófia. A fordításelméletek tudományfilozófiai problémái. Filozófiai szövegek fordítási kérdései*. Tinta Könyvkiadó, 2003.
- ALLPORT, G. W.: *Az előítélet*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977.
- ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1999.
- BAHTYIN, Mihail Mihajlovics: *A szó esztétikája*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1976.
- BANTAȘ A., CROITORU, E.: *Didactica traducerii*. Editura Teora, București, 1999.
- BARTHES, Roland: *A szöveg öröme*. Osiris, Budapest, 1996.
- BASSNETT, Susan: *Translation Studies*. Routledge Publishing House, London and NY, 1996.
- BÄTSCHMANN, Oskar: *Bevezetés a művészettörténeti hermeneutikába. Képek elemzése*. Corvina, Budapest, 1998.

- BELL, Roger T.: *Teoria și practica traducerii*. Editura Polirom, Iasi, 2000.
- BENCZIK Vilmos: *Nyelv, írás, irodalom*. Budapest, 2001.
- BENJAMIN, Walter: A műfordító feladata. In: *A szirének hallgatása*. Osiris, Budapest, 2001.
- BENŐ Attila: A fordíthatatlanság kérdése. A probléma forrásai. In: Gábor Csilla–Korondi Ágnes szerk.: *A fordítás kultúrája – szövegek és gyakorlatok*. Verbum. Láthatatlan Kollégium, Kolozsvár, 2010.
- BHABHA, Homi K.: *The Location of Culture*. Routledge, London and New York, 1994.
- BHABHA, Homi K.: A posztkoloniális és a posztmodern. *Helikon* 1996/4.
- BOEHM, Gottfried: A kép hermeneutikájához. *Athenaeum*, I. kötet, 4. füzet, 1993.
- BÓKAY Antal: *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- BORGES, Jorge Luis: *A titokban végbement csoda*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.
- BORGULYA Ágnes: *Üzleti kommunikáció a kultúrák találkozásában*. Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, 1996.
- BUBER, Martin: *Én és Te*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1991.
- BUDA Béla: Kommunikáció és kultúra. In: Hidasi Judit szerk.: *Szavak, jelek, szokások*. Windsor Kiadó, 1998.
- BUDEN, Boris: *Kulturelle Übersetzung: Warum sie wichtig ist, und wo damit anzufangen ist*. Übersetzt von Hito Steyerl. eipcp.net/transversal/0606/buden/de. – 2011.08.20.
- CATFORD C., John: *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford University Press, Oxford, 1965.
- CSÁKY Moritz: A kommunikációs térként értett kultúra. *Irodalomtörténet*. ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Magyar Tudományos Akadémia. 2010/1.
- CSATH Magdolna: *Interkulturális menedzsment. Vezetés eltérő kultúrákban*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2008.
- CSEPELI György: Kultúrák keresztüzében, avagy a népek közötti kommunikáció esélyei. *Jel-Kép. Kommunikáció. Közvélemény. Média*. A Magyar Médiaért Alapítvány és az MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport folyóirata. 1995.3/4.
- DEMETER M. Attila: A multikulturalizmus: okai, esélyei, következményei. In: Veress Károly szerk.: *Az interkulturalitás-interdiszciplináris megközelítésben*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár, 2008.
- DERRIDA, Jacques: Az el-különböződés. In: Bacsó Béla szerk.: *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1991.
- DILTHEY, Wilhelm: A hermeneutika elmélete. Fabiny Tibor szerk.: *Ikonológia és műértelmezés*. Első rész. Szeged, 1987.
- DILTHEY, Wilhelm: Vázlatok a történelmi ész kritikájához. In: *Filozófiai hermeneutika*. Vál. Bacsó Béla. Budapest, 1990.
- ECO, Umberto: *A nyitott mű*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- ECO, Umberto: *În căutarea limbii perfecte*. Editura Polirom, Iași, 2002.

- EGYED Péter: *Pluralitás és kommunikáció az antik görög gondolkodásban*. Pro Philosophia, Kolozsvár, 2004.
- FEJES D.: Fiecare traducere e o provocare. *România Literară* 16/2006.
- FALKNÉ BÁNÓ Klára: *Kulturaközi kommunikáció*. Püski, Budapest, 2001.
- FEHÉR M. István: *Hermeneutikai tanulmányok*. L'Harmattan, Budapest, 2001.
- FEHÉR M. István: „A tiszta önmegismerés az abszolút más létben, ez az éter mint olyan...” In: *Identitás és kulturális idegenség*. Szerk. Bednaries Gábor, Kékesi Zoltán, Kulcsár-Szabó Ernő. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- FEISCHMIDT Margit: Előszó. In: *Multikulturalizmus. Szöveggyűjtemény*. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest, é.n.
- FÓRIS Ágota: A fordítás skálafüggetlen hálómodellje. *Fordítástudomány* XI., 2009/1.
- FÖLDES Csaba: „Interkulturális kommunikáció”: koncepciók, módszerek, kérdőjelek. *Fordítástudomány* 2007/1.
- FRANK, Manfred: A nyelv uralhatóságának határai. *Literatura* 1991/4.
- FRANK, Manfred: *A stílus filozófiája*. Osiris, Budapest, 2001.
- FREEDMAN, Ralph: *Hermann Hesse. Autor der Krisis*. Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1991.
- GADAMER, Hans-Georg: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.
- GADAMER, Hans-Georg: A nyelv generatív és teremtő ereje. *Helikon* 1986/1-2. XXXII. Évfolyam. 10-15.
- GADAMER, Hans-Georg: Szöveg és interpretáció. In: Bacsó Béla szerk.: *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1991.
- GADAMER, Hans-Georg: Destrukció és dekonstrukció. *Litera* 1991/4.
- GADAMER, Hans-Georg: A nyelvek és a világ megértése. *Athenaeum* 1991/1. 13.
- GADAMER, Hans-Georg: *Hermeneutik I. Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Gesammelte Werke, Band 1. Paul Siebeck, Tübingen, 1993.
- GADAMER, Hans-Georg: *Hermeneutik II. Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Gesammelte Werke, Band 2. Paul Siebeck, Tübingen, 1993.
- GADAMER, Hans-Georg: *A szép aktualitása*. T-Twins Kiadó, Budapest, 1994.
- GADAMER, Hans-Georg: A kép és a szó művészete. In: Bacsó Béla szerk.: *Kép, fenomén, valóság*. Kijárat, Budapest, 1997.
- GADAMER, Hans-Georg: Olvasni olyan, mint fordítani. *Vulgo* 2000. II. évfolyam.
- GEERTZ, Clifford: Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Századvég, Budapest, 1994.
- GELLNER, Christoph: *Zwischen Ehrfurcht und Revolte: Hesse und die Doppelgesichtigkeit der Religion*. In: www.hermannhesse.de. – 2010.05.10.
- GENETTE, Gerard: Transztextualitás. *Helikon* 1996/1-2.

- GRONDIN, Jean: *Gadamer egyetemes hermeneutikája*. Osiris, Budapest, 2002.
- GUDYKUNST, W.B. – KIM, Y.Y.: *Communicating with Strangers, An Approach to Intercultural Communication*. McGraw-Hill, New York, 1997.
- HALL, Edward T.: *Rejtett dimenziók*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1975.
- HEIDBRINK, Ludger: *Das Eigene im Fremden: Martin Heideggers Begriff der Übersetzung*. Hrsg. 1997. 349–372.
- HEIDEGGER, Martin: *Holzwege*. Frankfurt, 1950.
- HEIDEGGER, Martin: *A műalkotás eredete*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- HEIDEGGER, Martin: *Lét és idő*. Gondolat, Budapest, 1989.
- HESSE, Hermann: *Gesammelte Briefe in vier Bänden*. In Zusammenarbeit mit Heiner Hesse herausgegeben von Ursula und Volker Michels. Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1973.
- HESSE, Hermann: Siddharta. In: *Gesammelten Werken*. Band 5. Suhrkamp Verlag, 1987.
- HESSE, Hermann: Eine Arbeitsnacht. In: Hermann Hesse: *Gesammelte Werke in zwölf Bänden*. Band 11. Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1987.
- HESSE, Hermann: Eigensinn. In: Hermann Hesse: *Eigensinn. Autobiographische Schriften*. Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1992.
- HESSE, Hermann: *Pillantás a káoszba. Tanulmányok*. Cartafilus Kiadó, Budapest, 2000.
- HESSE, Hermann: *Sziddhárta. Hindu rege*. Cartaphilus Kiadó, Budapest, 2005.
- HIDASI Judit (szerk.): *Szavak, jelek, szokások*. Windsor Kiadó, 1998.
- HIDASI Judit: *Az interkulturális kommunikáció*. Scolar Kiadó, 2004.
- HOFSTEDE, G.: *Cultures and organisations, Software of the Mind*. Paperback Edition, London, 1994.
- HOOPES, D. S.: Intercultural communication concepts and the psychology of intercultural experience. In: Push, M.D. (ed): *Multicultural education. A cross-cultural training approach*. Intercultural press, Chicago, 1981.
- HORÁNYI Özséb (szerk): *Kommunikáció 2. A kommunikáció világa*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- HORVÁTH Andor: Az igazságról. Fordítás/megfordítás. In: Gábor Csilla–Korondi Ágnes szerk.: *A fordítás kultúrája – szövegek és gyakorlatok*. Verbum. Láthatatlan Kollégium, Kolozsvár, 2010.
- ISER, Wolfgang: *A kultúrák közti beszéd módok keletkezése*. Thomas Carlyle: Sartor Resartus.
- ISER, Wolfgang: *A fiktív és az imaginárius*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- ISER, Wolfgang: *Az értelmezés világa*. Gondolat Kiadó – ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék. Budapest, 2004.
- JAKOBSON, Roman: A nyelvi jel. In: *Hang–jel–vers*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1969.
- JAUSS, Hans Robert: *Recepcióelmélet–Estétikai tapasztalat–Irodalmi hermeneutika*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997.

- JÓZAN Ildikó: Műfordítás és intertextualitás. In: *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Szerk. Kabdebó Lóránt, Kulcsár-Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna. Anonymus, Budapest, 1998.
- JÓZSA Péter: *Kód – kultúra – kommunikáció*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, é.n.
- JUNG, Carl Gustav: *Emlékek, álmok, gondolatok*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- KANT, Immanuel: *Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás?* Gondolat, Budapest, 1974.
- KIRÁLY V. István: (Út)Keresés és tématalálkozás. In: *Kérdő jelezés*. Kalligram, Pozsony, 2004.
- KISS, Gabriella: A multikulturalizmus – veszély vagy esély? *Valóság* 1999/1.
- KITTEL, Harald: Kontinuität und Diskrepanzen. In: *Die literarische Übersetzung. Stand und Perspektiven ihrer Erforschung*. Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1991.
- KLAUDY Kinga – SALÁNKY Ágnes: *Német-magyar fordítástechnika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, é.n.
- KLAUDY Kinga: *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Scholastica, Budapest, 2004.
- KLAUDY Kinga: *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007.
- KOSZTOLÁNYI, Dezső: Ábécé a fordításról és fordításról. In: Kosztolányi Dezső: *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1990.
- KNAPP, Mark L.: A nonverbális kommunikáció. In: Horányi Özséb (szerk): *Kommunikáció 2. A kommunikáció világa*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- KRISTEVA, Julia: Problemele structurării textului. In: *Pentru o teorie a textului*. Editura Univers, București, 1980.
- KRISTEVA, Julia: A szövegstrukturálás problémái. *Helikon* 1996/1-2.
- KULCSÁR-SZABÓ Ernő: *A fordítás „antihumanizmusa” mint az önmegértés új történeti alakzata*. In: www.irodalmi.napok.hu
- KULCSÁR-SZABÓ Ernő: *Irodalom és hermeneutika*. Akadémiai Kiadó, Budapest, é.n.
- LAMPERT, J.: Gadamer and Cross Cultural Hermeneutics. *Philosophical Forum* 1997/28.
- LEDERER, Marianne: Fordítás és interpretáció. *Helikon* 1986/1-2. XXXII. évfolyam. 179–189.
- LEDERER, Marianne: *A fordítás ma*. Equinter Kiadó, 2008.
- LOTMAN, Jurij M.: Kultúra és információ. In: *Szöveg, modell, típus*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1973.
- LOTMAN, Jurij M.: Szöveg a szövegben. In: *Kultúra, szöveg, narráció*. Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1994.
- MAGYARI Éva: Fordítás és allegória. In: *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Szerk. Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna. Anonymus, Budapest, 1998.
- DE MAN, Paul: Walter Benjamin: *A műfordító feladata* című írásáról. *Átváltozások* 1994/2.
- DE MAN, Paul: Olvasás (Proust). In: *Az olvasás allegóriái*. Ictus, Szeged, 1999.

- MÁRKUS György: A kultúra: egy fogalom keletkezése és tartalma. In: *Kultúra és Modernitás – Hermenutikai kísérletek*. T-Twins Kiadó, Lukács Archivum, 1992.
- MOLNÁR Emília: Gondolatok a multikulturalizmusról. *Társadalom és gazdaság* 2000. 22. évf. 2.
- N. KOVÁCS Tímea: Kultúra – szöveg – reprezentáció. Kulturális antropológia és irodalomtudomány. *Helikon* 1999/4. 479–493.
- N. KOVÁCS Tímea szerk.: *A fordítás mint kulturális praxis*. Jelenkor, Pécs, 2004.
- NEUMANN-BÓDI Edit – HOFMEISTER-TÓTH Ágnes – KOPP Mária: Kulturális értékek vizsgálata a magyar társadalomban Hofstede kulturális dimenziói alapján. In: Kopp Mária szerk.: *Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*. Budapest, 2006.
- NIEDERMÜLLER Péter: A kultúraközi kommunikációról. In: Béres István, Horányi Özséb szerk.: *Társadalmi kommunikáció*. Osiris, Budapest, 2001.
- NIETZSCHE, Friedrich: *A vidám tudomány*. Holnap Kiadó, Budapest, 1997.
- ORBÁN Gyöngyi: *Az ígéret kertje*. Pro Philosophia – Polis, Kolozsvár, 1999.
- ORBÁN Jolán: *Derrida írás-fordulata*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1994.
- PAETZKE, Hans-Henning: Megjegyzések a műfordításról. In: *Előadások a műfordításról*. Collegium, Budapest, 1996.
- PALMER, Richard: „Hermeneuein-hermenéia”-ókori szavak használatának mai jelentősége. In: Fabiny Tibor szerk.: *A hermeneutika elmélete*. Első rész. Ikonológia és műértelmezés. Szeged, 1987.
- PÉNTEK János: *Teremtő nyelv*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1988.
- POPOVIC, Anton: *A műfordítás elmélete*. Madách, Bratislava, 1980.
- RICOEUR, Paul: A nyelvről, a szimbólumról és az interpretációról. In: *A hermeneutika elmélete*. JATEPress, Szeged, 1998.
- RICOEUR, Paul: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 1999.
- RICOEUR, Paul: *Conflictul interpretărilor*. Echinoc, Cluj-Napoca, 1999.
- RICOEUR, Paul: *Despre traducere*. Editura Polirom, Iasi, 2005.
- RIFFATERRE, Michael: Az intertextus nyoma. In: Dobos István szerk.: *Olvasáselméletek*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001.
- SCHLEIERMACHER, Friedrich: A hermeneutika fogalmáról F. A. Wolf fejtegetéseivel és Ast tankönyvével összefüggésben. In: *Filozófiai hermeneutika*. Vál. Bacsó Béla. Budapest, 1990.
- SCHMIDT, S. J.: *Texttheorie*. München, 1973.
- SCHREYÖGG, G.: *Unternehmenskultur*. Gabler, Wiesbaden, 1992.
- SELESKOVITCH, Danica: Fordítás és alkotókészség. *Helikon* 1986/1-2. XXXII. évfolyam. 166–178.
- SHERRY, Simon: A kultúra és a fordítás határainak újragondolása. In: N. Kovács Tímea szerk.: *A fordítás mint kulturális praxis*. Jelenkor, Pécs, 2004.
- STEINER, George: *După Babel*. Editura Univers, Bucuresti, 1983.
- STEINER, George: *Bábel után. Nyelv és fordítás 1*. Corvina, Budapest, 2005.
- STEINER, George: *Bábel után. Nyelv és fordítás 2*. Corvina, Budapest, 2009.

- SZEGEDY-MASZÁK, Mihály: *Megértés, fordítás, kánon*. Kalligram, Pozsony, 2008.
- TÓTFALUSI István: *Bábel örökében*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1972.
- TOROP, Peeter: *La traduzione totale*. Guaraldi Editore, Rimini, 2000.
- TUSA Cecília: A multikulturális nevelés létjogosultsága és szükségessége az Európai Unióban. *Új Pedagógiai Szemle* 2003.
- UNGVÁRI ZRÍNYI Imre: A kultúraköziség vizsgálatának perspektívái és tematizálásának alapintenciói. In: Veress Károly szerk.: *Az interkulturalitás-interdiszciplináris megközelítésben*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár., 2008.
- UNGVÁRI ZRÍNYI Imre: Az interkulturális kommunikáció etikájáról. In: *A határok átjárhatóságáról*. Szerk. Veress Károly, Gál László. Presa Universitara Clujeana, 2006.
- VAJDA Mihály: „Az illatot aromává változtatni”. In: *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Szerk. Kabdebó Lóránt, Kulcsár-Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna, Anonymus, Budapest, 1998.
- VERESS Károly: *Bevezetés a szemiotikába*. Studium, Kolozsvár, 1999.
- VERESS Károly: *A nemzedékváltás szerepe a kultúrában*. Pro Philosophia – Polis, Kolozsvár, 1999.
- VERESS Károly: *Az értelem értelméről*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003.
- VERESS Károly: *A megértés csodájáról*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006.
- VERESS Károly: *Bevezetés a hermeneutikába*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár, 2007.
- VERESS Károly szerk.: *Az interkulturalitás – interdiszciplináris megközelítésben*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár, 2008.
- WILLIAMS, Andrea: Resolving Conflict in a Multicultural Environment. *MCS Conciliation Quarterly* Summer, 1994.
- WITTGENSTEIN, Ludwig: *Tractatus Logico-Philosophicus*. 1922.
- WORRINGER, Wilhelm: *Abstraktion und Einführung*. München, 1918.